

Branko Bembič

Ekonomski boj in razredna kultura delavcev¹

Ključne besede: ekonomski boj, delavski kolektiv, razredna kultura delavcev, hegemonija

Michael Lebowitz (2013, 345–346) v enem svojih najnovejših člankov ugotavlja, da je gospodarska kriza v preteklih letih intenzivirala razredni boj, a hkrati opozarja, da je delavski razred v tem boju obsojen na poraz, če ne bo razvil skupne vizije onkraj spontanega pogleda, ki ga vsiljuje kapitalistični produkcijski način, s tem ko proizvaja delavce, ki zakone kapitalističnega produkcijskega načina dojemajo kot naravne zakone. Medtem ko se Lebowitz osredotoči na vlogo države pri oblikovanju socialistične družbe, se bomo sami posvetili vlogi *ekonomskega boja* pri proizvajanju delavske solidarnosti oziroma razredne kulture delavcev kot pogoja in hkrati rezultata razrednega boja. Pogoja, ker je neenak boj delavstva s kapitalom, ki nastopa kot »koncentrirana družbena sila«, mogoč le, kolikor delavski razred ni množica razdrobljenih posameznikov v odnosih medsebojne konkurence, ampak se sestavlja v delavski kolektiv, v razred (Marx, 1866); in rezultata, ker delavcem razredna kultura ne more biti privzgojena od zunaj, temveč je lahko le rezultat dejavnega samospreminjanja (Marx, 1976, 357).

Pomen ekonomskega boja

Kapitalistični produkcijski način je s koncentracijo velike množine produkcijskih sredstev v rokah posameznih kapitalistov na eni strani že sam po sebi ustvaril materialne pogoje za kooperacijo delavcev, ki individualne produktivne sile združuje v družbeno produktivno silo in v okviru katere »[s] tem, da načrtno sodeluje z drugimi, izgubi delavec svoje individualne posebnosti« in se z drugimi delavci sestavi v kolektiv (Marx, 1961, 376–377). Na drugi strani pa isti kapitalistični produkcijski način spontano razbija delavski kolektiv in zamegljuje njegovo vlogo v produkciji: prvič, kolikor se delavci v produkciji združujejo le pod komando kapitala, kolikor

---

¹ Raziskovalni projekt o tematiki kulture delavcev, ki jo obravnavam v prispevku, je bil v preteklih nekaj letih kar dvakrat predlagan v financiranje Javni agenciji za raziskovanje Republike Slovenije, a je bil, kot se spodobi za institucijo, ki v »družbi znanja« odloča o financiranju raziskav, obakrat zavrnjen (prvič leta 2011 in drugič leta 2013). V skupini, ki me je tedaj pritegnila k sodelovanju pri pripravi razpisne prijave, so sodelovali: Maja Breznik, Lev Centrih, Marko Kržan, Barbara Kresal, Vesna Leskošek, Rastko Močnik in Miroslav Stanojevič.

torej stopajo v medsebojne odnose le prek svojega odnosa s kapitalom, se kolektivna produktivna sila spontano kaže kot produktivna sila kapitala, ne kolektiva (Marx, 1961, 380); drugič, delavski kolektiv nenehno razbija konkurenca med delavci na trgu delovne sile, katere temelj je industrijska rezervna armada brezposelnih, ki tvori nepogrešljiv element kapitalističnega razrednega gospodstva (Marx, 1961, 710–732).

Prva organizirana oblika delavskega odpora proti logiki, ki jo vsiljuje kapital, so sindikati. Njihovo delovanje je bilo vselej usmerjeno predvsem v preseganje konkurence med delavci – prizadevali so si, da bi delavci združili moči v neenakem boju s kapitalom (Marx, 1866). A kljub nujnosti neposrednega boja za pravice delavcev je teorija vseskozi opozarjala, da je sindikalni boj nezadosten, če je zgolj ekonomski boj za višje plače in krajši delovni dan ter boj proti delavskemu razredu škodljivim zakonom. Težava kapitalističnega sistema namreč niso prenizke mezde, ampak sam sistem mezdnega dela, tako da je zavzemanje za pošteno mezdo pravzaprav konservativno (Engels, 1881; Marx, 1977, 219–220). V tem okviru je Lenin opozarjal, da *spontani* delavski, sindikalistični boj za boljše pogoje prodaje delovne sile, boj brez socialistične teorije, ki mora biti v delavsko gibanje vpeljana od zunaj, s pomočjo razsvetljenih buržoaznih intelektualcev, delavski boj podreja buržoazni ideologiji (Lenin, 1977, 518–519, 523–527). Ekonomistični boj je navsezadnje najlažje nevtralizirati in tako delavce ohraniti v podrejenosti: »Ekonomske koncesije so za vlado seveda najcenejše in najugodnejše, ker upa, da si bo z njimi pridobila zaupanje delavskih množic« (Lenin, 1977, 543).

Ob teh opozorilih pa moramo vendarle upoštevati, da sindikalni boj ni le ekonomski boj in da ga vedno že presega, saj poleg ekonomskih koncesij, na katere meri in ki jih doseže le, če je uspešen, prinaša še nekaj, kar ni njegov neposredni namen in kar tako rekoč nikdar ne izostane, če se delavci *kot kolektiv* dejavno postavijo za svoje pravice. Če namreč želimo »pravilno ovrednotiti pomen stavk in združenj, nas ne sme zaslepiti očitna nepomembnost njihovih ekonomskih rezultatov, temveč moramo imeti pred očmi njihove moralne in politične posledice« (Marx, 1853). Skratka, ekonomski boj sindikatov je pomemben zato, ker delavce ohranja v bojnem razpoloženju, brez katerega bi se delavski razred ponižal na raven »brezoblične množice uničenih ubogih par, za katere ni več rešitve« (Marx, 1977, 218). Sindikati in stavke so, kot pravi Engels, »vojne šole proletariata«, ki s svojim obstojem in delovanjem že predpostavljajo spoznanje, da kapitalistično gospodstvo stoji in pade z razdrobljenostjo, ki jo med delavce vnaša konkurenca (Engels, 1979, 798–812), tj. spoznanje o pomenu delavske solidarnosti in kolektivnega boja. Čeprav je sam nezadosten, je ekonomski boj delavstva nepogrešljiv, saj se v konkretnih bojih v okviru organizacijskih oblik, ki presegaajo konkurenco, delavski razred samospreminja, vzpostavlja vezi medsebojne solidarnosti in tako gradi razredno kulturo delavstva.

Ekonomski boj in hegemonija

Nasprotje med delom in kapitalom se ne pojavlja v čisti obliki, saj je njegova oblika naddoločena s konkretno zgodovinsko situacijo, ki je na eni strani določena s preteklostjo določenega prostora (npr. nacionalne države), na drugi strani pa z vsakokratnim svetovnim kontekstom (Althusser, 2005, 106). Zato moramo tudi ekonomski boj, ki je ena od pojavnih oblik tega nasprotja, obravnavati v okviru zgodovinskih okoliščin, ki to nasprotje naddoločajo. Pogoji, pod katerimi se je bil ekonomski boj delavstva, so se od konca 19. stoletja, ko sta ga obravnavala Marx in Engels, oziroma začetka 20. stoletja, ko je Lenin pisal spis »Kaj delati«, večkrat korenito spremenili. Obenem pa se je ekonomski boj razlikoval tudi glede na specifične institucionalne značilnosti posameznega nacionalnega gospodarstva.

Keynesovski povojni političnoekonomski projekt (Bembič, 2012, 16–29) je temeljito premaknil koordinate, v katerih je potekal ekonomski boj. Temeljni kamen tega projekta je bil namreč poskus t. i. razrednega kompromisa med delom in kapitalom, ki se je opiral na keynesovsko politiko polne zaposlenosti in socialno državo, močno pa ga je zaznamoval tudi razvoj korporativističnih institucij. Kar zadeva keynesovski razredni kompromis, se zato zdi, da lahko odnose med delom in kapitalom zgrabimo z Gramscijevim konceptom hegemonije, ki predpostavlja določene koncesije podrejenim skupinam, a se ne dotika kapitalističnega produkcijskega načina kot takega oziroma razrednega gospostva kapitala (Gramsci, 1971, 161). Po Gramscijevih zapiskih o ameriškem fordizmu lahko h kompromisu prispevajo visoke plače in drugi načini zagotavljanja pristanka delavcev na nove produkcijske metode, treba pa je vzpostaviti tudi delavski tim, ki tvori organsko celoto s podjetjem, kar na drugi strani omejuje delovanje konkurence med delavci oziroma vlogo rezervne armade pri discipliniranju delovne sile (Gramsci, 1971, 310–313).

V drugi polovici 20. stoletja je v ZDA prevladal t. i. poslovni sindikalizem (ki ga je Lenin kritiziral v spisu »Kaj delati«), evropski sindikati pa so se iz vojnih šol proletariata spremenili v socialne partnerje. A ne za ZDA ne za Evropo ne velja, da je bil ta prehod spontan. Pred zmagoslavjem poslovnega sindikalizma je v ZDA obstajalo več delavskih gibanj, ki niso zahtevala le višjih mezd, ampak odpravo mezdnega sistema kot takega, ter so presegala tako spolne in etnične kakor tudi poklicne in izobrazbene ločnice, kar pomeni, da so bile organizacije delavskega razreda kot takega. Primera takih delavskih združenj sta *Knights of Labor* iz druge polovice 19. stoletja in *Industrial Workers of the World* iz prvih desetletij 20. stoletja. Tudi sindikat *Congress of Industrial Organizations* (CIO), ki je zaznamoval veliko depresijo tridesetih let 20. stoletja in v katerem so pomembno vlogo igrali socialistični in komunistični aktivisti, je bil razredno delavsko gibanje. Šele poraz radikalizma teh širokih in pogosto militantnih delavskih gibanj,

ki je od kapitala in kapitalistične države zahteval izjemno mobilizacijo, je utrl pot konservativnemu, protisocialističnemu poslovnemu sindikalizmu sindikata *American Federation of Labor* (AFL – po drugi svetovni vojni je z deradikalizacijo CIO prišlo do združitve v AFL-CIO), ki se je boril predvsem za višje plače kvalificiranih belopoltnih delavcev, organiziranih po poklicnih skupinah, tako da je organizacija ekonomskega boja pogosto ohranjala rasne, etnične in spolne ločnice (Warner Maddern, 2009; Fantasia in Voss, 2004, 36–56; Bock, 1987).

Sindikati v celinski Evropi so bili veliko tesneje povezani s političnimi strankami in niso nikoli sprejeli ameriškega poslovnega sindikalizma. Obliko ekonomskega boja evropskih sindikatov, ki je prevladala po drugi svetovni vojni in je misel na revolucijo prepustila nedoločni prihodnosti, a je hkrati presejala ekonomizem, tj. ozko področje boja za plače in neposredne materialne koristi članstva, ter je posegala na širše področje socialne politike, Hyman imenuje »politični ekonomizem« (Hyman, 2001, 55). A tudi v Evropi odpoved radikalnejšim zahtevam, na primer zahtevam po delavskem nadzoru nad produkcijskim procesom, in pristanek na boj v okviru kapitalističnih odnosov oziroma sprejetje vloge socialnega partnerja nista bila vedno spontana. Na predvečer povojnega razcveta, ki je bil bolj kakor katerokoli drugo obdobje zaznamovan z ideologijo socialnega partnerstva, je tako bila rekonstrukcija kapitala kot družbenega odnosa še večji izziv za kapitalistično produkcijo kakor samo fizično razdejanje, saj so delavci, ki so bili v drugi svetovni vojni navadno v prvih vrstah odpora, pogosto zasedli tovarne in sami organizirali produkcijo še pred prihodom zavezniških sil. Tovarna pa predstavlja kapital le, kolikor je nadzor nad organizacijo dela, zaposlovanjem in investiranjem trdno v rokah lastnikov, kar je najprej zahtevalo uničenje delavske moči v podjetjih in upanja na socializacijo industrije. Naloga discipliniranja delovne sile je v prvih dveh letih po vojni pogosto pripadla prav komunističnim in socialističnim strankam, ki so tedaj sodelovale v vladah, kasneje pa omejevalnim makroekonomskim politikam, ki so, ko je bilo treba zagotoviti kapitalistične prerogative v podjetjih, imele prednost pred odpravljanjem razdejanja, ki ga je za seboj pustila druga svetovna vojna (Armstrong in drugi, 1991, 11–22, 41–67, 84–105).

V obdobju povojnega keynesovskega projekta so bile razmere tako za poslovni sindikalizem ameriškega tipa kakor za politični ekonomizem evropskega tipa ugodne, saj je hitra gospodarska rast ob razmeroma polni zaposlenosti sindikatom dajala dovolj pogajalskega prostora, kar je prineslo precej hitro rast mezd in druge socialne pridobitve (Hyman, 2001, 56; Fantasia in Voss, 2004, 61–63). Izboljšanje materialnega in političnega položaja delavstva, ki ga je zagotovil ekonomski boj v okviru institucionalno reformiranega kapitalističnega gospodarstva, je na drugi strani »razsvetljene intelektualce« utrdilo v prepričanju, ki ga srečamo že pri Leninu, da so »ekonomske« koncesije najcenejši način za ohranjanje delavstva v razmerjih kapitalističnega gospodarstva.

Tako je po Marcuseju povojna družba izobilja »zmanjšala uporabno vrednost svobode; nobenega razloga ni, da bi vztrajali pri samodoločitvi [self-determination], če je administrirano življenje udobno ali celo 'dobro' življenje« (Marcuse, 2007, 53). Burawoy kolektivna pogajanja, ki prinašajo materialne koncesije in premeščajo konflikt iz delovnega mesta v konferenčne dvorane, kjer poteka dialog med predstavniki sindikata in delodajalca, obravnava tudi z vidika pogojev za gramscijevsko hegemonijo: kolektivna pogajanja so na eni strani oblika razrednega boja oziroma boja med delom in kapitalom, na drugi strani pa vzpostavljajo pogoje za pristanek na kapitalistično izkoriščanje, saj je konflikt omejen na malenkosti, medtem ko bistveno (kapitalistični odnosi) ostaja nespremenjeno. Drugače rečeno, kolektivna pogajanja so le ena od »iger«, ki delavcem prinašajo emocionalno zadovoljstvo in družbeno priznanje, hkrati pa (s tem, da akterje vključijo v igranje igre) vzdržujejo samoumevnost samih pravil igre, kapitalističnih odnosov (Burawoy, 1979, 114–115). Naposled je socialna država, ki je poleg naraščanja plač v skladu z naraščanjem produktivnosti prinašala veliko pridobitev ekonomskega boja, pojmovana po maussovski logiki daru, saj s progresivnim obdavčenjem in prerazdelitvijo dohodka legitimira (kapitalistično) državo (Bourdieu, 2000, 200–201). Skratka, medtem ko sta Marx in Engels v 19. stoletju od ekonomskega boja pričakovala le nepomembne ekonomske rezultate, njegov glavni dosežek pa videla v njegovem prispevku k izgradnji samospreminjajočega se delavskega kolektiva, torej k ustvarjanju razredne kulture delavcev, je druga polovica 20. stoletja – obratno – v ekonomskem boju prepoznala učinkovito orožje v boju za delavske pravice, ki pa kljub uspehu oziroma prav zaradi njega ohranja oziroma celo krepi bistveno, tj. kapitalistično razredno gospodstvo.

Vendar so razsvetljeni buržoazni intelektualci v svojem prepričanju o učinkovitosti ekonomskih in socialnih koncesij pri ustvarjanju in vzdrževanju buržoazne hegemonije nad delavskim razredom podcenjevali ekonomske pogoje razrednega gospodstva, tj. konkurenco med delavci oziroma vlogo rezervne armade kot pogoja konkurence in pomen materialnega pomanjkanja, ki grozi delovni sili v primeru, da se na trgu ne more realizirati. V prepričanju, da je z ekonomskimi koncesijami uporniški potencial delavstva otopel, so se raje posvetili kulturni kritiki (Bembič, 2012, 41–44). Zato tedaj, ko se je po dveh desetletjih krčenja rezervne armade in vzpostavljanja socialne države okrepil politični in ekonomski položaj delavstva, tako da so konec šestdesetih in na začetku sedemdesetih let 20. stoletja eksplodirali delavski upori (Armstrong in drugi, 1991, 192–207), niso znali podati nobene revolucionarne zahteve, ki bi jo mogli v delavsko gibanje prinesiti »od zunaj«. Nemara se je prav zaradi te ločenosti ekonomskega in kulturnega boja ves naboj delavskih uporov navsezadnje sprostil v ekonomskih koncesijah, energija novih družbenih gibanj pa v zahtevah, ki niso resno izzvale kapitalističnih produkcijskih odnosov.

Neoliberalna restavracija je pokazala, da je upor proti okostenelim institucijam »šole, družine in tovarne« mogoče učinkovito obvladati šele z nadzorom v »tovarni«. Prav na področju, ki je zajeto v členu »tovarne«, je bilanca uporov šestdesetih let porazna: delavske upore, ki so bili bistven del teh uporov, so najprej zatrli ukrepi makroekonomske stabilizacije (tj. izjemno povišanje obrestnih mer na začetku osemdesetih let, ki je povzročilo gospodarsko recesijo in tako rekonstruiralo rezervno armado), nato pa so delovno silo disciplinirali fleksibilizacija trga delovne sile, demontaža socialne države, obrat k aktivacijski socialni politiki, neoliberalna globalizacija in financilizacija. Ta političnoekonomski poraz naddoloča rezultate na ostalih dveh področjih. Rezultat zahtev na področju »družine« ob zatrtju »tovarne« je identitetna politika, ki pa je ni težko integrirati v kapitalistično produkcijo, ki v fluidnih identitetah išče le še tržne niše. In tudi kar zadeva »šolo«, moramo prevod zahtev po radikalnih spremembah univerze v zahteve po družbeni odgovornosti v smislu podreditve univerze občemu interesu, ki ga predstavlja zasebna industrija (Krašovec, 2012), brati na podlagi poraza na političnoekonomskem področju »tovarne«.

Fleksibilizacija ali skupnost v odpovedi?

V neoliberalnem obdobju so se pogoji ekonomskega boja spet korenito spremenili. V ZDA je ob izdatni pomoči države od osemdesetih let naprej kapital prehajal v silovit napad na organizirano delo. Tam, kjer so se sindikati sploh še obdržali, je s koncesijami, ki jih je kapital v vsakem podjetju posebej zahteval od organiziranega dela, propadel sistem t. i. vzorčnih kolektivnih pogajanj, za katerega je bilo značilno, da so rezultati pogajanj v najpomembnejših podjetjih v panogi določali izhodišča tudi za druga podjetja; a pogosto je kapital naredil vse, da bi se znebil sindikata v podjetju, kar mu je s pomočjo zakonodaje, ki je dovoljevala, da so v času stavke o navzočnosti sindikata v podjetju odločali stavkokazi, največkrat tudi uspelo; podjetja so se sindikatov znebila tudi tako, da so investicije preusmerila v zvezne države z delavcem sovražno zakonodajo, t. i. države s pravico do dela; ob šibki zakonski zaščiti so podjetja odpuščala sindikalne zaupnike itn. (Fantasia in Voss, 2004, 66–78). ZDA so tako primer neizprosne napada na kolektivno predstavništvo delavskega razreda, napada, katerega cilj je totalna atomizacija delavskega razreda.

V Evropi je bilo delavstvo sicer prav tako poraženo, a popolnoma drugače. Neoliberalna restavracija je na evropski celini in zlasti v evroobmočju potekala predvsem kot evropsko združevanje pod neoliberalno taktirko. Zaradi konservativne monetarne politike na ravni EU, fiskalne politike, omejene z določili Pakta za stabilnost in rast, enotnega trga blaga in storitev ter trga kapitala so – ob dejstvu, da spremembe deviznih tečajev v enotnem valutnem območju po definiciji niso mogoče

– brzdanje plač in strukturne reforme, ki merijo zlasti na zniževanje vrednosti delovne sile, temeljnega pomena za ohranjanje konkurenčnosti nacionalnih gospodarstev v evroobmočju (Bonefeld, 2002; Stockhammer, 2011). V nasprotju z ZDA pa v Evropi sistem kolektivnih pogajanj ni bil demontiran in sindikati so v državah evroobmočja ohranili in ponekod celo povečali svojo vlogo (Bieling in Schulten, 2003, 239–242).

Toda s spremenjenimi razmerji moči so se v neoliberalnem režimu temeljito spremenile okoliščine, v katerih poteka ekonomski boj: s spremenjenimi razmerji moči delavstvo ne more več računati na nove koncesije, še več, niti tiste, ki si jih je izborilo v povojnih desetletjih, niso več samoumevne. Na ravni podjetij delavci zato z upravami pogosto sklepajo »zaveznitva za konkurenčnost in zaposlenost«, v okviru katerih delavci pristanejo na koncesije kapitalu, da bi povečali konkurenčnost posamezne enote ali podjetja in tako prispevali k ohranitvi delovnih mest (Bieling in Schulten, 244–247). Na ravni nacionalnih gospodarstev so v neoliberalni EU sindikati postali odgovorni partnerji vlade pri demontaži socialnih dosežkov, partnerji, ki poskušajo ublažiti najbolj uničujoče posledice neoliberalnih reform (Hyman, 2001, 52; Upchurch idr., 2009, 520). Tako lahko govorimo o »konkurenčnem korporativizmu«, v katerem sindikati v imenu pospeševanja konkurenčnosti nacionalnega gospodarstva (zlasti v primerjavi z drugimi nacionalnimi gospodarstvi članic EU) popuščajo kapitalu pri rasti plač, fleksibilizaciji trga delovne sile, krčenju socialnih pravic in reformah davčnega sistema, ki zmanjšujejo vlogo neposrednih davkov (npr. davkov na dobiček in osebne dohodke) ter povečujejo pomen regresivnega posrednega obdavčenja (npr. davka na dodano vrednost) (Bieling in Schulten, 2003, 242–244).

Druga, »pozitivna« plat evropskega neoliberalizma je to, kar Streeck (1999) imenuje »konkurenčna solidarnost«. Streeckova teza je, da je v neoliberalni EU vse manj prostora za klasično redistributivno socialno politiko, saj si kapital v konkurenčnem okolju bodisi ne more več privoščiti, da bi ostal brez presežkov, nujnih v konkurenčnem boju, bodisi je njegov položaj dovolj močan, da jih lahko obdrži. Zato je funkcije socialne politike prevzela ekonomska politika. Ta pa ne deluje proti trgu, ampak na trgu; solidarnosti ne gradi na socialni zaščiti in prerazdelitvi, temveč na skupnem »konkurenčnem in produktivnem uspehu«; in v nasprotju s tradicionalno socialno državo si ne prizadeva več za dekomodifikacijo človeka, pač pa za enakost pogojev komodifikacije človeka, kar naj bi dosegla vlaganja v človeški kapital in druge produktivne zmogljivosti.

Premik od tradicionalne redistributivne solidarnosti h konkurenčni solidarnosti kaže na vzpostavitev nove oblike skupnosti, tj. na modifikacijo družbene vezi, s katero poskuša (celinska) Evropa preseči atomizacijo kot posledico brutalne fleksibilizacije, ki jo je prinesel neoliberalizem ameriškega tipa. Toda pojav

konkurenčnega korporativizma oziroma zavezništva za konkurenčnost razkrije odpoved, ki jo predpostavlja vznik te skupnosti. Če to dvoje združimo, dobimo »skupnost v odpovedi«. To skupnost v odpovedi lahko najprej osvetlimo v primerjavi z Gramscijevim konceptom hegemonije. Marxu pogosto očitajo, da s samo prisilo, tj. s silo, ki jo nad delavci vrši pritisk rezervne armade, ni mogoče pojasniti delavčevega sodelovanja v kapitalistični produkciji, saj je treba razložiti delavčev pristaneč, njegovo navezanost na kapital. Paradigmatska rešitev tega problema je Gramscijev koncept hegemonije, ki predpostavlja določene koncesije delavstvu. Toda delavski upori so na vrhuncu keynesovskega projekta, ko je bilo koncesij več kakor kdajkoli v zgodovini kapitalizma, to rešitev postavili pod vprašaj.

»Skupnost v odpovedi«, ki jo tu predlagamo kot formulacijo za specifično evropsko neoliberalno organizacijo ideološkega podrejanja dela s strani kapitala, pa meri na vznik skupnosti, ki jo delavstvu s konkurenčnim zavezništvom na ravni podjetja, regije ali nacionalnega gospodarstva vsili kapital in ki se v nasprotju z Gramscijevim konceptom hegemonije formira v razsežnosti določene izgube. Notranje vezivo te skupnosti namreč niso materialne pridobitve, ki naj bi jih bilo delavstvo deležno kot rezultat tega zavezništva, temveč materialni zastavek vezi med delavci in kapitalom predstavljajo tiste pravice in ugodnosti, ki se jim je delavstvo v tem zavezništvu moralo *odpovedati*. Kolikor si namreč delavstvo v razrednem boju od kapitala izbori ekonomske koncesije, so to njegove kolektivne pridobitve, pridobitve, ki jih izbojuje kot delavski kolektiv. V nasprotju s tem pa odpoved v konkurenčnem zavezništvu s kapitalom deluje kot *investicija*, s katero določena skupina delavcev postane *partner* kapitala v globalnem konkurenčnem boju: s tem ko se odpovedo delavskim in socialnim pravicam, začnejo te funkcionirati kot *zasebna lastnina* določene skupine delavcev. In kolikor vez v skupnosti predstavlja odpoved delavskim in socialnim pravicam, ki funkcionira kot investicija v partnerstvu s kapitalom, kolikor te pravice delujejo kot zasebna lastnina, tudi skupnost, ki se organizira okoli zavezništva za konkurenčnost, ne more biti delavski kolektiv, ampak le *zasebno združenje* podjetja, regije ali nacije, odvisno od tega, na kateri ravni se je ta skupnost v odpovedi vzpostavila. Sama ta nova skupnost, skupnost delavcev skozi njihovo partnerstvo s kapitalom, razkrajja razredno kulturo delavskega kolektiva, poveča »stopnjo ločevanja« (Lebowitz, 2003, 87), saj s tem ko jih zveže s posameznim kapitalom ali kapitalom, ki deluje na določenem področju, okrepi konkurenco med njimi in ostalimi delavci. Skratka, s skupnostjo v odpovedi kapital delavstvu vcepi podjetniško kulturo, ne da bi ga pri tem povsem atomiziral.

Tu se nam razgrne pogled na povezavo med rezultati evropskega združevanja na neoliberalnih temeljih in nacionalističnimi izbruhi, ki smo jim priča ob pustošenju evropske dolžniške krize. Kolikor so, kot smo pokazali, gospodarstva znotraj evroobmočja postavljena v odnose medsebojne konkurence, konkurenčnost pa lahko

dosežejo le s pritiskom na domačo delovno silo, ki se mora za uspeh nacionalnega gospodarstva partnersko podrediti kapitalu, ki nastopa kot nosilec družbenih interesov, toliko se tudi krha mednarodna solidarnost delavstva (Bonefeld, 2002). Odnosi konkurence med nacionalnimi gospodarstvi evroobmočja tako homogenizirajo delovno silo, a ne ustvarjajo skupne razredne zavesti, saj ta homogenizacija poteka po liniji nacionalne pripadnosti. Razredni boj je tako preveden v mednacionalna nasprotja, v nespravljive razlike v nacionalnih značajih oziroma identitetah. Delavstvo evropskega centra, pa tudi evropske vzhodne periferije, ki se je s strukturnimi reformami (kaksne so prinesli na primer Hartzovi zakoni) odpovedovalo pridobljenim pravicam, da bi lahko kapitalu omogočilo dobičke in si s tem zagotovilo nadaljnjo eksploatacijo s strani kapitala – kajti, kot je dobro vedela Joan Robinson (1978, 46), edina stvar, ki je v kapitalizmu hujša od same eksploatacije, je to, da nas kapital sploh ne eksploataira –, je bilo prav na tej materialni podlagi nacionalno konsolidirano in mobilizirano proti domnevno uživaškimi delavcem na sredozemski obali. Skoraj enaka slika se kaže znotraj posameznih nacionalnih gospodarstev držav članic, le da linije razdora tod tečejo med posameznimi sektorji. Ko je na primer slovenska vlada leta 2012 v javnosti iskala podporo pri sprejemanju varčevalnih ukrepov, ki so ostro zarezali v plače v javnem sektorju, se sploh ni trudila, da bi reze v pravice javnih uslužbencev prikazala kot pogoj za razcvet gospodarstva, temveč je delavce v zasebnem sektorju le spomnila na njihovo odpoved, na koncesije kapitalu, v katere so bili prisiljeni. Finančni minister je tako dejal, da je »v gospodarstvu [...] marsikdo pristal na znižanje plače za deset in več odstotkov, a je njegovo podjetje vseeno šlo v stečaj«, s čimer je želel upravičiti to, da bo »[p]roročun v naslednjih letih zapiral delovna mesta, ker je edini, ki tega še ni počel« (Šušteršič, 2012).

Za prihodnost ekonomskega boja

Poskusimo zdaj skicirati usmeritve sindikata, ki bi lahko pomagale pri izgradnji delavskega kolektiva, pri čemer se bomo omejili na sindikate v okviru EU in Slovenije. Sindikati se v ekonomskem boju soočajo z dvema izzivoma, na katera bodo morali odgovoriti, da bi presegle začarani krog odpovedovanja v korist kapitalu, ločevanja in še večjih odpovedi, ki jih od delavcev zahteva njihova medsebojna konkurenca. Prvi izziv zadeva mednarodno povezovanje, kjer je bilo z neoliberalnim združevanjem delavstvo potisnjeno v medsebojno konkurenco po nacionalnih linijah, drugi pa preseganje ločnic med različnimi skupinami delavcev (Bieler idr., 2008, 269).

Da bi odgovorilo na prvi izziv, mora evropsko delavstvo najprej preseči domače razlike in enotno nastopiti na evropski ravni. Proces združevanja in preseganja nacionalnih ločnic je lahko za evropsko delavstvo na eni strani dobra »vojna šola«, v

kateri bi se hkrati z ekonomskimi prednostmi združevanja poglobila tudi mednarodna razredna solidarnost. Na drugi strani pa bi se, če bi združevanje uspelo, organizirano delo moglo vzpostaviti kot pomemben družbeni dejavnik na evropski ravni, ki bi se lahko postavil po robu diktatu transnacionalnega kapitala in zahteval politične spremembe, ki se zdaj sprejemajo na medvladnih sestankih in v nedemokratskih institucijah, kakršna je Evropska centralna banka. In naposled bi enoten nastop in večji politični vpliv na evropski ravni organiziranemu delu olajšala tudi sodelovanje z delavstvom na globalnem Jugu, ki je nujno, če želimo vzpostaviti enotno fronto v boju s kapitalom na globalni ravni. Za te daljnosežne spremembe so potrebne odločne poteze. Prvič, potrebna je reforma Evropske konfederacije sindikatov (ETUC), ki se mora na eni strani iz krovne organizacije nacionalnih sindikalnih konfederacij, razdrobljenih po nacionalnih ločnicah, spremeniti v organizacijo s svojo lastno, evropsko identiteto, v predstavnika evropskega delavskega razreda, na drugi strani pa opustiti vlogo socialnega partnerja na evropski ravni, ki živi le v svoji vlogi v evropskih institucijah, namesto da bi živel v delovanju svojega članstva (Taylor in Mathers, 2004, 11–14). Da pa bi lahko dosegel članstvo, mora, drugič, ETUC odpreti notranji dialog in se vzpostaviti kot razredno družbeno gibanje, kot vseevropska organizacija delavskega razreda, ki je zmožna posegati ne le v ekonomske boje na evropski ravni, temveč tudi v politične boje.

Kaj pa sindikalno gibanje v Sloveniji? Na začetku tranzicije je gospodarstvo zlasti zaradi izgube jugoslovanskih trgov prizadela huda recesija, ki je močno skrčila število zaposlenih v korporacijah, kjer je bilo leta 1994 zaposlenih že za dobro petino manj ljudi kakor v letu 1990. Zaposlenost je do leta 2001 sicer že presegla raven iz leta 1990, toda večina tistih, ki so v recesiji v prvi polovici devetdesetih let izgubili zaposlitev v podjetjih, je bila potisnjena na periferijo trga delovne sile (samozaposleni, zaposleni za določen čas, zaposleni prek agencij za posredovanje delovne sile) (Vodopivec, 2004, 300). Po nekaterih analizah je bilo glede na zadnja leta samoupravnega socializma izgubljenih okoli 40 odstotkov varnih delovnih mest v osrednjem segmentu slovenskega trga delovne sile, ki so z upokojevanjem in odlivom v brezposelnost delno izginila, delno pa so jih nadomestila delovna mesta na perifernem segmentu trga delovne sile, kjer se zaposlitve obnavljajo bolj ali manj priložnostno (Kramberger, 2007, 75–84).

Z ustvarjanjem te fleksibilne delovne sile, ki se premika od posla do posla in se mora zato na trgu nenehno boriti za svojo realizacijo, ki mora nenehno skrbeti za svojo zaposljivost, tj. za povečevanje svojega človeškega kapitala, in ki mora, da bi si kapital lahko kar najmanj tvegano in kar najceneje zagotovil kar največjo fleksibilnost, pogosto sama privzeti formalno pravni status samostojnega podjetnika – skratka z ustvarjanjem delovne sile, ki mora delovati tako, kakor deluje podjetnik (Močnik, 2011, 200–202) –, kapital delavstvu vsiljuje podjetniško kulturo. In kolikor se ti delavci na

nekem delovnem mestu zadržujejo le za krajši čas, toliko težje razvijejo solidarnostne vezi z drugimi delavci.

Te delavce je zaradi njihovega spreminjajočega se zaposlitvenega položaja najtežje organizirati, a prav tej nalogi se sindikati ne smejo ogniti. Organizacija teh delavcev je pomembna ne le zato, ker predstavljajo vse večji delež delovne sile, ampak tudi zato, ker bodo, če jim bo kapital uspešno vsilil podjetniško logiko, spontano zavzeli ideološke pozicije malih podjetnikov, nasprotne interesom delavskega razreda. In kolikor so v svojih ekonomskih razmerah ločeni drug od drugega in od delavskega kolektiva nasploh, se lahko v kolektiv povežejo le v ekonomskem boju. Nujnosti organizacije te prekarne delovne sile torej ne smemo razumeti le skozi optiko potencialnih pridobitev, ki so jih ti delavci lahko deležni v ekonomskem boju, če se bolje organizirajo, temveč so oni sami pridobitev v ideološkem boju, v boju za solidarnost, za razredno kulturo delavskega razreda.

Literatura

- Althusser, L., Contradiction and Overdetermination, v: Althusser, L., *For Marx*, London, New York 2005, str. 87–128.
- Armstrong, P. in drugi, *Capitalism Since 1945*, Oxford 1991.
- Bembič, B., *Kapitalizem v prehodih*, Ljubljana 2012.
- Bieler, A. in drugi, What Future Strategy for the Global Working Class?, v: *Labour and the Challenges of Globalization* (ur. Bieler, A. in drugi), London 2008, str. 264–285.
- Bieling, H. J., Schulten, T., »Competitive Restructuring« and Industrial Relations within the European Union, v: *A Ruined Fortress?* (ur. Cafruny, A. W., Ryner, M.), Lanham 2003, str. 231–259.
- Bock, G., »Drugo« delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922, Ljubljana 1987.
- Bonefeld, W., *Class and EMU*, *The Commoner* 5, 2002, <http://www.commoner.org.uk/index.php?p=9> [13. 3. 2013].
- Bourdieu, P., *Pascalian Meditations*, Stanford 2000.
- Burawoy, M., *Manufacturing Consent*, Chicago 1979.
- Fantasia, R., Voss, K., *Hard Work*, Berkeley 2004.
- Engels, F., Trades Unions: Part I, *The Labour Standard*, 20. maj 1881, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/05/28.htm> [13. 3. 2013].
- Engels, F., Položaj delavskega razreda v Angliji, v: Marx, K., Engels, F., *Izbrana dela I*, Ljubljana 1979, str. 535–890.

- Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, New York 1971.
- Hyman, R., *Understanding European Trade Unionism*, London 2001.
- Krašovec, P., Ekspropriacija crne kutije, *Beton* 121, 2012, <http://www.elektrobeton.net/betonbr121.html> [13. 3. 2013].
- Lebowitz, M. A., *Beyond Capital*, Basingstoke 2003.
- Lebowitz, M. A., The State and the Future of Socialism, *Socialist Register* 49, 2013, str. 345–367.
- Kramberger, A., Strukturni razlogi težje zaposljivosti mladih v Sloveniji, v: *Zaposljivost v Sloveniji* (ur. Kramberger, A., Pavlin, S.), Ljubljana 2007, str. 64–102.
- Lenin, V. I., Kaj delati, v: Lenin, V. I., *Izbrana dela I*, Ljubljana 1977, str. 483–655
- Marcuse, H., *One-dimensional Man*, Routledge 2007
- Močnik, R., Trg delovne sile in sestava delavskega razreda, *Teorija in praksa* 48, št. 1, 2011, str. 178–203
- Marx, K., Russian Policy Against Turkey – Chartism, *New-York Daily Tribune*, 14. julij 1853, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/07/14.htm#n4> [13. 3. 2013].
- Marx, K., The International Workingmen's Association, 1866, *Marxist Internet Archive*, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1866/08/instructions.htm#06> [13. 3. 2013].
- Marx, K., *Kapital I*, Ljubljana 1961.
- Marx, K., Teze o Feuerbachu, v: Marx, K., Engels, F., *Izbrana dela II*, Ljubljana 1976, str. 357–359.
- Marx, K., Mezda, cena in profit, v: Marx, K., Engels, F., *Izbrana dela IV*, Ljubljana 1977, str. 155–220.
- Robinson, J., *Economic Philosophy*, Harmondsworth 1978.
- Stockhammer, E., Neoliberalism, Income Distribution and the Causes of the Crisis, *Research on Money and Finance*, Discussion Paper 19, 2010, <http://researchonmoneyandfinance.org/media/papers/RMF-19-Stockhammer.pdf> [13. 3. 2013].
- Streeck, W., Competitive Solidarity: Rethinking the »European Social Model«, *MPIfG Working Paper* 99/8, <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp99-8/wp99-8.html> [13. 3. 2013].
- Šušteršič, J., Proračun še edini ni zapiral delovnih mest, *Delo*, 12. april 2012, <http://www.delo.si/gospodarstvo/makromonitor/sustersic-proracun-se-edini-ni-zapiral-delovnih-mest.html> [13. 3. 2013].

- Taylor, G., Mathers, A., The European Trade Union Confederation at the Crossroads of Change?, *European Journal of Industrial Relations* 10, št. 3, 2004, str. 267–285.
- Upchurch, M., drugi, The Crisis of »Social Democratic« Unionism, *Labor Studies Journal* 34, št. 4, 2009, str. 519–542.
- Vodopivec, M., Labor Market Developments in the 1990s, v: *Slovenia: from Yugoslavia to the European Union* (ur. Mrak, M. in drugi), Washington 2004, str. 292–314.
- Warner Madder, S., Knights of Labor and Terence Powderly (1849–1924), *International Encyclopedia of Revolution and Protest IV*, Oxford 2009, str. 1977–1979.

Branko Bembič

Economic struggle and the class culture of workers

Keywords: economic struggle, worker collective, the class culture of workers, hegemony

Economic struggles are usually linked to the spontaneous working class ideology of fighting for a mere improvement in wages and working conditions. However, they often transcend their meagre economic results as they are indispensable in the construction of the working class culture of solidarity. Far from being spontaneous, the process of transforming the trade union orientation from class unionism to business unionism in the USA and to social partnership in Europe had to be imposed through social struggles in which capital forced upon workers a pacified form of economic struggle that was required by post-war Keynesianism. The ruling perception of twentieth-century economic struggles was thus shaped by references to the Gramscian concept of hegemony, in which marginal concessions to labour are essential for its successful subordination to capital. However, the intensification of economic struggles in the 1960s and 1970s showed that the hope of integrating labour into capitalist society by marginal concessions underestimated the economic conditions of capitalist discipline. Thus, the neoliberal restoration was primarily concerned with the imposition of capitalist discipline in the “Factory,” which had severe cultural consequences in the sphere of “School and Family.” However, while American neoliberalism orchestrated a frontal attack on organised labour, in Europe the system of industrial relations was preserved, but with disastrous effects on the culture of labour. I grasp these cultural aspects of the neoliberal attack on European labour with the concept of community in resignation, which, unlike the concept of hegemony, explains labour’s subordination in terms of workers’ renouncement of certain rights in the process of forging competitive alliances with capital.